

UDC 159.9.072.5

DOI: 10.34671/SCH.BSR.2020.0403.0010

**ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНО ЗНАЧЕНИЕ НА АНАЛОГИИТЕ ПРИ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ
НА КАУЗОМЕТРИЧНИ РЕЗУЛТАТИ**

© 2020

Кирилов Кирил Найденов, докторант по педагогическа и възрастова психология
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
(4027, България, Пловдив, бул. „България“, №236, e-mail: drkirilov@gmail.com)

Анотация. Настоящата работа разглежда различни възможности за интерпретация на каузометрични резултати с помощта на аналогии. Цел на нашата разработка е разкриване на предпоставките и възможностите да се използват в психотерапевтичната практика различни видове аналогии, при представяне пред пациентите на техните резултати от каузометричното изследване. Тази цел предопредели и основните задачи, които си поставихме: 1. Да се представят основни теоретични предпоставки, свързани с каузометрията, и ролята им при изграждане на разбираеми за конкретния пациент аналогии. 2. Да се представят идеи за различни аналогии при интерпретация на каузометричните резултати, в зависимост от определени основни сфери на познанието и практиката. При изпълнението на поставената цел и задачи се основавахме както на теоретичните си познания по проблема, така и на получените чрез каузометричен анализ данни, при изследването и провеждането на психотерапевтични разговори с 58 пациента на възраст между 24 и 72 години ($\bar{X} = 44.4$, $\sigma = 14.7$). Предложени са редица понятия и аналогии, които произтичат от практиката, но и същевременно я обогатяват. Обобщеният анализ ни дава основание да направим извода, че каузометрията и възможните различни интерпретации на резултатите от нея, са перспективна област както за теоретични проучвания, така и за обогатяване и осъвременяване на психотерапевтичната практика.

Ключови думи: Евгений Головаха, Александр Кроник, Рашад Ахмеров, причинно-целева концепция за психологическото време, каузометричен анализ, каузометрия, психология, психодиагностика, консултативна психология, психотерапия, аналогия, теория на графите.

**THE PSYCHOTHERAPEUTIC IMPORTANCE OF ANALOGIES IN THE INTERPRETATION
OF CAUSOMETRIC RESULTS**

© 2020

Kirilov Kiril Naidenov, PhD candidate in Pedagogical and Developmental Psychology
Plovdiv University „Paisii Hilendarski“
(4027, Bulgaria, Plovdiv, Bulgaria Blvd., №236, e-mail: drkirilov@gmail.com)

Abstract. The present work examines various possibilities for interpretation of causometric results using analogies. The goal of our research is to reveal the prerequisites and possibilities to use in psychotherapeutic practice different types of analogies, when we present to patients their results from the causometric examination. This goal predetermines the main tasks we set ourselves: 1. To present the basic theoretical prerequisites related to causometry and their role in building understandable for the particular patient analogies. 2. To present ideas for different analogies in the interpretation of causometric results, depending on certain main areas of knowledge and practice. In performing the set goal and tasks we relied both on our theoretical knowledge of the problem and on the data obtained through causometric analysis, in the study and conduct of psychotherapeutic conversations with 58 patients aged between 24 and 72 years ($\bar{X} = 44.4$, $\sigma = 14.7$). A number of concepts and analogies are proposed, which derive from the practice, but at the same time enrich it. The generalized analysis gives us reason to conclude that causometry and possible different interpretations of its results are a promising area for both theoretical research and for enrichment and modernization of psychotherapeutic practice.

Keywords: Evgeny Golovakha, Aleksandr Kronik, Rashad Akhmerov, Goal-and-Causal Theory of Psychological Time, causometric analysis, causometry, psychology, psychodiagnostics, consultative psychology, psychotherapy, analogy, graph theory.

**ПСИХОТЕРАПЕВТИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ АНАЛОГИЙ ПРИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ
КАУЗОМЕТРИЧЕСКИХ РЕЗУЛТАТОВ**

© 2020

Кирилов Кирил Найденов, докторант по педагогической и возрастной психологии
Пловдивский Университет им. П. Хилендарского
(4027, Болгария, Пловдив, бул. „Болгария“, №236, e-mail: drkirilov@gmail.com)

Аннотация. В настоящей работе рассматриваются различные возможности интерпретации каузометрических результатов с использованием аналогий. Целью нашего исследования является выявление предпосылок и возможностей использования в психотерапевтической практике различных видов аналогий, когда мы представляем пациентам их результаты от проведенного каузометрического исследования. Эта цель предопределяет основные задачи, которые мы перед собой ставим: 1. Представить основные теоретические предпосылки, связанные с каузометрией, и их роль в построении понятных для конкретного пациента аналогий. 2. Представить идеи для различных аналогий, при интерпретации результатов каузометрии, в зависимости от определенных основных областей знаний и практики. При выполнении поставленных цели и задач мы опирались как на наши теоретические знания о проблеме, так и на данные, полученные с помощью каузометрического анализа, при изучении и проведении психотерапевтических бесед с 58 пациентами в возрасте от 24 до 72 лет ($\bar{X} = 44.4$, $\sigma = 14.7$). Предлагается ряд идей и аналогий, которые вытекают из практики, но в то же время обогащают ее. Обобщенный анализ дает нам основание сделать вывод, что каузометрия и возможные различные интерпретации ее результатов являются перспективным направлением, как для теоретических исследований, так и для обогащения и модернизации психотерапевтической практики.

Ключевые слова: Евгений Головаха, Александр Кроник, Рашад Ахмеров, причинно-целевая концепция психологического времени личности, каузометрический анализ, каузометрия, психология, психодиагностика, консультативная психология, психотерапия, аналогия, теория графов.

Постановка на проблема в общ вид и неговата връзка с важни научни, приложни и практически задачи. В психотерапевтичната практика, при използването на различни методи за психодиагностика, често се случва да възникват трудности, когато с получените резултати

трябва да бъде запознат пациента на разбираем за него език. Това, разбира се, зависи не само от общата култура на пациента, но и от уменията на психотерапевта да използва различни езикови средства, както в семантично, така и свързано с формата на предаване отношение.

Най-често използваните похвати са свързани с употребата на разбираеми за пациента аналогии, метафори, евфемизми, примери и др.п. От друга страна, психотерапевтът, натрупвайки подобна практика, преосмисля редица понятия, категории, резултати, като по този начин обогатява не само себе си, но и техния смисъл. Едва ли ще бъде пресилено да се каже, че понякога се стига до такива мисловни конструкции, разбиране и изводи, които биха могли да послужат на специалистите за преразглеждане на въведените от тях понятия, на вложения смисъл, че дори и да променят съществени положения в концепцията си - стига, разбира се, достигналите до такива «повратни точки» психотерапевти да имат желанието и възможността да споделят наблюденията и размислите си. Теорията и практиката са неразривно свързани в научното познание, но, макар и известна, тази истина понякога се заобикаля - по различни причини. Нашето кредо, както и обобщена цел, е да участваме в процеса на превръщане на психологията все повече в истинска наука.

Все пак, мотивирани от стремежа си да превърнат психологията в наука, специалистите, работещи в тази област на познанието, създават все по-добри методи за верификация на получаваните от тях данни, превръщайки я по този начин в една от най-бързо и модерно развиващите се дисциплини през последните стотина години. Тук ще се спрем именно на една такава теория/концепция, която, според нас, оправдава написаното малко преди това - теорията за психологическото време на личността, известна като «причинно-целева концепция за психологическото време на личността». Нейните автори, Евгений Головаха и Александър Кроник описват основните положения на концепцията за първи път през 1984 г. [1], а почти четвърт век след това излиза второто допълнено и преработено издание на труда им [2]. Операционализирането на идеите, заложи в посочените трудове, преминава през различни етапи, за да достигне до издаването на монографиите на Кроник и Ахмеров през 2003 и 2008 година [3, 4]. По този начин, към момента разполагаме не само с концепцията, но и с един теоретично добре обоснован метод за анализ както на психологическото време на личността (в биографичен мащаб), така и за изследване на жизнения път на човека през целия му осъзнат живот - каузометричния анализ.

За краткост ще споменем, че в основата на този метод стои верифицираната вече идея, заложи в причинно-целевата концепция, че психологическото време на личността, както и множество други личностни характеристики, се определят от отношенията между субективно определените от даден човек най-значими събития в живота му към даден момент, разгледани в континуума «причина-следствие» и «средство-цел». Разработен е и компютърен вариант на каузометричния анализ, в три разновидности (според обема на обработваните и представяни данни и изводи) - програмата LifeLook© (LifeLine©) [5].

Анализ на последните изследвания и публикации, в които са разгледани аспекти на подобен проблем, и на базата на които се обосновава и автора; отделяне и аотиране на неразрешените аспекти в хода на емпирическия анализ на проблема. Каузометричния анализ, посредством съответната методика, наречена от споменатите по-горе автори *каузометрия*, представлява естествено продължение и следствие на причинно-целевата концепция за психологическото време на личността. Той е пример за това, как използването на даден метод в практиката може да обогати теорията. Нещо повече - определените чрез него величини са богат комплекс от данни, отнасящи се до редица психологически характеристики на личността, които по обективен начин, подкрепен с математически апарат, се представят пред нас в конкретен за интерпретиране вариант.

И все пак, за да има повече яснота в осъществяването на по-долу разработка е необходимо да покажем ня-

кои съществени моменти и елементи от каузометричния анализ, които са показали устойчивост и непроменимост през годините и служат за база, като посочим основните величини, които се получават и използват при прилагане на каузометрия. И така, в каузометрията се използват назовани от изследваните лица (ИЛ) най-важни събития в техния цялостен живот, като се проучват причинно-следствените (ПСВ) и средство-целевите връзки между тях (СЦВ) - наречени обобщено «причинно-целеви връзки» (ПЦВ). Резултатите се описват чрез така наречената *каузоматрица*, а графично се представят чрез *каузограма*. Броят на събитията варира, съгласно оригиналната методика, между 15 и 21 (според избора на ИЛ), като събитията могат да са разположени по време както в миналото, така и в бъдещето, спрямо момента на изследване. Общият брой на събитията определя и максималния брой степени на свобода, проявяващ се в максималното количество възможни връзки между тях (нека броя събития отбележим с n). Нека с Lg отбележим броя на СЦВ, а с Lc - съответно, броя на ПСВ. И нека на общия брой ПЦВ присвоим обозначението Lgc . Тогава лесно се пресмята, че максималната стойност на $Lg = Lc = n(n - 1)/2$. Максималната сума от двете величини $Lg + Lc = Lgc = 2[n(n - 1)/2] = n(n - 1)$. Последното произведение - $n(n - 1)$, ни дава максимално възможния брой ПЦВ за дадено каузометрично изследване, при което са посочени n събития. Каузоматрицата (K) е квадратна матрица с n реда и n стълба, в която се нанасят с помощта на 1 и 0 наличието или отсъствието на съответна връзка между две дадени събития. Всъщност, това е опростеният вариант на K , когато не се интересуваме от *субективната вероятност* на наличието (или отсъствието) на връзка между две дадени събития, определено от отговорите на ИЛ. При положение, че ни интересува и тя - *субективната вероятност* на наличието (или отсъствието) на дадена връзка, нещата не стават по-сложни, но имат други числови изражения. *Каузограмата* (Kg) пък представлява графичното изражение на информацията, съхранена в K . Тук също са възможни различни варианти, в зависимост от координатната система, т.е. - начина на представяне [2, с. 79]. Друг съществен момент е, че авторите диференцират връзките между събитията на следните три вида: *реализирани* (P) - свързват две минали събития, *актуални* (A) - свързват минало с бъдещо събитие, и *потенциални* (Π) - свързват две бъдещи събития. Връзките P , A и Π могат да бъдат както ПСВ, така и СЦВ. Самата Kg представлява, от математическа гледна точка, *граф* - по-точно оргграф, или ориентиран/насочен граф [6, с. 306], когато връзките са дадени с определена посока. Теоретично, правилно е да се разглежда оргграф, но това не винаги е необходимо, защото субграфите (за ПСВ и СЦВ), съставлящи общия граф в Kg , са съответно изоморфни на прости граfi, чиито ребра не са ориентирани.

Друг съществен момент е определеното от авторите «*поле на събитие*», което, според тях, представлява общия брой ПЦВ, в които участва дадено събитие, и което те наричат «наситеност» [2, с. 51]. Погледнато от граф-теоретична гледна точка, полето на дадено събитие, представлява *степен*та на дадения връх в графа [6, с. 17]. От теорията на графите е известно, че сумата от степените (si) на върховете в даден граф е равна на удвоения общ брой връзки (ребра/дъги) в него. Тоест, $\sum si = 2Lgc$. Последният факт има значение при пресмятанията.

Освен посочените вече величини, в каузометрията съществува и процедура на «*оцветяване*» на събитията, при която се използват осемте основни цвята от теста на Люшер, и след която осемте цвята се ранжират от ИЛ по приятност [3, с. 90].

За да се определи в какви сфери от живота на ИЛ всяко събитие е предизвикало промени, авторите предлагат понятието «*сфери на принадлежност на събитието*», като използват класификацията на Логинова [3, с. 104].

Посочените по-горе процедури и получавани от тях

данни за ИЛ може да се считат, според нас, за основни, от които после се извеждат редица производни такива, както и съответните им интерпретации.

Главният извод за психологическото време на личността в *биографичен мащаб*, направен от авторите на причинно-целевата концепция, е, че то е еманация на най-важните събития от живота на човека и причинно-целевите връзки помежду им.

Трябва да посочим също, че получаваните чрез каузометричен анализ данни и производни величини ни подсказват и към какви други методи и концепции, съществуващи вече в психологията, е необходимо да се обърнем, за да ги сравним с резултатите, представени от тях. Един опит в това отношение е показаната в предишната наша разработка връзка между резултатите, получавани от ИЛ, с помощта на адаптирания от нас за български условия въпросник на Зимбардо и Бойд и тези, получени при същите ИЛ, с помощта на каузометрия. От друга страна, необходимо се оказва не само познаването основите на теорията на графите, но и редица други математически методи и интерпретации на количествените взаимоотношения между изследваните величини и получените резултати.

В настоящата разработка, акцентът се поставя както върху използването на понятия и интерпретации, свързани (повече или по-малко) с приетите в психологията, така и върху други такива, свързани не само с различни научни направления, но и с изкуството. На практика, в психотерапевтичната работа се налага «превод» на получените резултати, съобразен винаги с конкретния пациент. Възможност, «преводът» е от даден език на общуване на същия език, но с помощта на други думи и изразни средства. Именно за тази цел се използва богатото разнообразие от езикови форми на речта, посредством които да се предаде нужната на пациента информация, практически изпълняваща ролята на психотерапевтична такава. И може би тук е необходимо да споменем, че освен нашата практика и познанията ни за каузометричния анализ, мотивиращо въздействие за написването на настоящата работа оказва и трудът на Б.И. Цуканов «Времето в психиката на човека» [7], където той описва редица положения във физиката, свързани с изучаването на времето, а след това разглежда аналогии, които могат да се използват при изучаване на психологическото време.

Формиране целите на статията (постановка на задачата). Цел на нашата разработка е разкриване на предпоставките и възможностите да се използват в психотерапевтичната практика различни видове аналогии, при представяне на резултатите, получавани след каузометрично изследване. Тази цел предопределя и основните задачи, които си поставяме тук: 1. Да се представят основни теоретични предпоставки, свързани с каузометрията, и ролята им при изграждане на разбираеми за конкретния пациент аналогии. 2. Да се представят идеи за различни аналогии при интерпретация на каузометричните резултати, в зависимост от определени основни сфери на познанието и практиката.

Изложение на основния материал на изследването, посредством пълното обосноваване на получените научни и приложни резултати. Нашите по-нататъшни разглеждания и представяне на получените резултати се опират главно на проведени каузометрични изследвания на пациенти в кабинета ни за психологическо консултиране и психотерапия, при предимно използване на «ръчния» метод за каузометрия. На места обаче, сме се съобразили и с резултати от цитирания по-горе компютърен вариант.

Представените обобщения се базират на работата с 58 пациента на възраст между 24 и 72 години ($\bar{X} = 44.4$, $\sigma = 14.7$), като изследванията са проведени от ноември 2017 г. до февруари 2020 г. Дължни сме да посочим, че в почти всички случаи сме използвали «разгърнат» вариант на интерпретация на резултатите от каузометрията,

включващ както основните психологически компоненти, така и аналогии от различен тип. Нашето наблюдение е, че, за обясняване на резултатите от каузометричното изследване, аналогии, взети от «други сфери на живота» са, на практика, винаги необходими. Не считаме, че това се дължи само на общия «образователно-културен» статус на пациентите - според нас, както конкретните данни, така и психологическите изводи от тях, много често (или почти винаги) се нуждаят от посочения по-горе «превод». Казано само между другото, това обяснява и факта, че в България каузометричният анализ все още не е възприет за масова употреба от специалистите.

Емпиричното изследване, съчетано с психотерапевтично въздействие, при нас протича в три етапа:

1. Констатиращ етап.

Това е първата сесия с пациента, посветена на този вид изследване, през която се определят броя събития (между 15 и 21), и се провеждат всички основни процедури по получаването на информацията, описана по-горе, като се ръководим от инструкциите на авторите [2, с. 58] - определяне на психологическата възраст, попълване на каузоматрицата, отчитане на събитията, определяне на техните сфери на принадлежност и пр., както и прилагане индивидуален подход с цел създаване на допълнителна положителна нагласа към изследването.

След завършването на тази процедура и отбелязването на главните «паспортни данни» - възраст, биологичен пол, образование, местожителство и професия, констатиращият етап приключва. Този етап отнема обикновено между 60 и 90 минути.

2. Етап на обработка на резултатите от изследванията. Неговата продължителност е също между 60 и 90 минути и се осъществява от интервюиращия без участието на ИЛ.

Именно през този етап се определя и начина, по-който ще бъдат представени резултатите пред пациента. В предишната наша работа ние описавме извършваните от нас дейности, затова няма подробно да се спираме тук.

Това, което досега не сме представяли подробно, но ще представим тук, са постепенно формиралите се както с помощта на запознаването с литературни източници по въпроса, така и с нарастването на обема на собствената практика, разширени представи и познания за каузометрията, които ни дават възможност за по-голям избор на вида «презентация» на резултатите пред пациента, типа на тяхната интерпретация и модела на системата от аналогии, които да използваме с психотерапевтична цел. Освен това, достигнахме до някои идеи, които биха могли да заслужат своето място в теорията на метода, както и в самата методика, и част от които ще споделим тук.

В изпълнение на целта и задачите на настоящата разработка, ще направим по-подробно, но все пак синтезирано описание на извършваната дейност, която ще разделим (условно), в зависимост от нейната насоченост, на два «модула»: теоретичен и практически. Първият от тях се осъществява именно във втория етап (без участието на ИЛ), а вторият - в третия, заедно с пациента. Още веднъж ще посочим, че изборът на системата от аналогии (или пък липса на такива) зависи главно от личността на пациента. (Разбира се, възможността за по-голям избор определено зависи и от личността на психотерапевта - от неговата култура, познания, методология и т.н., но в конкретния случай приемаме, че множеството от параметри и променливи, характеризиращи психотерапевта, е с по-голяма или равна мощност на това на пациента. Последното приемане «а priori» считаме за обосноващо, защото, в противен случай, пациентът ще прекрати още в началото посещенията си при психотерапевта или, в по-малко вероятния но възможен случай, психотерапевтът ще се превърне в пациент на пациента си).

2.1. Общи теоретични съображения.

2.1.1. Каузоматрица, брой събития. Попълването на каузоматрицата зависи от избора на ИЛ колко най-важни събития от живота си като цяло са решили да пред-

ставят. Част от ИЛ се сещат, че ако представят нечетен брой събития (15, 17, 19, 21), тогава, дори и да желаят това, няма да постигнат симетрия/равенство в броя на представените минали и бъдещи събития. Това се наблюдава най-често при ИЛ, които са на КВ около 40 години, или които смятат, че са по средата на «жизнения си път». Тези ИЛ най-често избират четен брой събития (16, 18, 20). Но дори когато това не е така, мотивите за избор на броя събития се оказват достатъчно основателни за ИЛ и затова, при обсъждането на резултатите, ние *задължително* обръщаме внимание на този факт по съответния начин. Имайки предвид, че броят на събитията определя и максималното количество възможни връзки помежду им, този показател е изключително важен за изследването като цяло. Друг съществен елемент е *входното събитие* - това е първото, посочено от ИЛ, най-важно събитие в живота им. Всъщност, от него зависи построяването на целия им жизнен път по-нататък. Съществено за нас е и определянето на показателя «*биографичен кръгзор*» или както предпочитаме да го наречем в случая - «*биографичен хоризонт*», който представлява отношението между календарното време, обхващащо представените събития и ОПЖ, умножено по 100, и се изразява в проценти. Тук, разбира се, не пропускаме и времевите интервали между отделните посочени от ИЛ събития, които могат да ни помогнат съществено при изчисляването на производни величини.

Друг съществен елемент, който бихме искали да въведем в каузометрията, е *позицията на ИЛ* спрямо дадено събитие. Най-общо можем да представим *позицията на ИЛ* спрямо дадено събитие като една от следните *три* възможни:

Информиран - позиция *p1*, известен, информиран за събитието, но не го е наблюдавал (ако е минало събитие), или няма да го наблюдава лично (ако е бъдещо събитие); не е участвал в събитието (ако е минало събитие), или няма да участва лично в неговото случване (ако е бъдещо събитие);

Наблюдател - позиция *p2*, наблюдавал непосредствено събитието или очаква да го наблюдава, но не е взел участие в него (ако е минало събитие) и не очаква да вземе лично участие (ако то е бъдещо събитие);

Участник - позиция *p3*, участвал в даденото събитие (ако е минало събитие) или очаква да участва в него (ако то е бъдещо събитие).

При това, не забравяме, че, независимо от *позицията* спрямо посоченото събитие, ИЛ посочват дадено събитие като едно от най-важните в живота им. Разбира се, значение има и посочената от авторите на причинно-целевата концепция диференцираност на събитията на елементарни и съставни/сложни [2, с. 47]. В този смисъл, *позициите* на ИЛ при съставни/сложни събития може да се различават по отношение на елементарните съставлящи ги, което също има значение както от практическа, така и от теоретична гледна точка.

Въвеждането на понятието *позиция* на ИЛ спрямо дадено събитие променя и начина на попълване на каузоматрицата *K*. Промяната касае главния диагонал на *K*, където се попълва, съответно, 0, 1 или 2. Защо това е така, ще обясним по-долу.

2.1.2. Връзки между събитията, примки. Разделянето на връзките между събитията на ПСВ и СЦВ показва отношенията помежду им, съответно, в континуума «причина-следствие» и «средство-цел». От друга страна, и двата посочени вида връзки, могат да бъдат реализирани - Р, актуални - А, и потенциални - П, в зависимост от това дали съединяват минали с минали, минали с бъдещи и бъдещи с бъдещи събития. В зависимост от *позицията* на ИЛ спрямо всяко събитие обаче - *информиран, наблюдател, участник*, можем да дефинираме и понятието «връзка на събитието със себе си». Такова понятие не е чуждо на теорията на графите, където тези връзки се наричат *примки* [6, с. 18]. Предлагаме да се приеме, че при *p1* примка липсва, при *p2* имаме ед-

нична примка и затова в *K* отбелязваме на съответното място в главния диагонал 1, а при *p3* приемаме, че примката е двойна и затова на съответното място в главния диагонал отбелязваме 2. По-долу ще покажем теоретичното и практическо значение на въведеното от нас тук понятие. Освен това, връзките между събитията, както посочват авторите, могат да се диференцират и според своята *субективна вероятност*, определена от степента на сигурност на получените от ИЛ отговори, които са от типа «Разбира се...», «По-скоро...» и «Може би...» [3, с. 101]. Последната, субективната вероятност, може да се приложи и при примките, когато става въпрос за бъдещи събития и при позициите *p2* и *p3*. В каузограмата - *Kg*, примките се отбелязват по използвания в теорията на графите начин. Важно е да се отбележи, че примките се отчитат двойно - веднъж, когато се пресмятат ПСВ, и втори път - когато се пресмятат СЦВ. Така в генералната формула за максималния възможен брой връзки в *K* ще се появи допълнително събираемо, чиято максимална стойност е $4n$, ако всички примки при всички събития са двойни. Ако с l означим броя примки, то при двукратното им отчитане и при положение, че всички те са двойни, и $l_{max} = 4n$, тогава, $Lg + Lc + l_{max} = Lgc + l_{max} = 2[n(n-1)/2] + 4n = n(n-1) + 4n = n(n+3)$. Тези теоретични предложения и съображения водят не само до преразглеждане на получените каузометрични резултати, но и дават възможност за различни аналогии при практическото им използване в психотерапията.

2.1.3. Оцветявания. Оцветяването на събитията - «цветовите асоциации», както и ранжирането на осемте основни цвята от теста на Люшер по приятност, са свързани с емоционалния живот на личността. Но тук може да получим и обобщена цветовата картина на каузограмата като цяло, ако въведем понятието «*спектр на каузограмата*». Въпросният спектър, при неговото *стандартизиране*, би могъл да послужи за сравняване на каузограмите на различни ИЛ и по този показател. Нашето предложение за стандартизиране на *спектъра* на каузограмата се основава на следното: след ранжиране на осемте цвята по теста на Люшер, ние ги превръщаме в цветове от видимия спектър, като на всеки цвят с определен ранг (след ранжирането на осемте цвята от страна на ИЛ) съпоставяме съответния цвят от видимия спектър. Следвайки ранжирането по посока намаляване на «приятността» на цвета, правим следното съпоставяне: на определения от ИЛ най-приятен цвят, посочен под номер 1 по приятност, съпоставяме *виолетов цвят* от видимия спектър, на следващия (под номер 2) - *син цвят*, като продължаваме по този начин ние стандартизираме *спектъра* получен от ИЛ на цветовете във видимата област, използвайки следната последователност от цветове: *виолет, син, синьозелен, зелен, жълтозелен, жълт, оранжев и червен*. Всъщност, ако при ранжирането на цветовете на Люшер съпоставяме цвят на ранг, то при стандартизирането на *спектъра* на каузограмата правим обратното - *съпоставяме ранг на цвят от видимия спектър*. Цветовете във видимия спектър са определени от ранжирането по приятност - т.е., приемаме, че колкото е по-приятен даден цвят, толкова той е *енергетично по-богат*, поради което последователността е от ляво на дясно. Интензитетът на цветовете обаче, определяме според броя събития, оцветени в даден ранжиран цвят. Координатната система е следната: по абсцисата подреждаме превърнатите в цветове от видимия спектър рангове на цветовете от теста на Люшер, а по ординатата - интензитетът на дадения цвят, равен на броя събития оцветени с него, съотнесен към общия брой събития, и това отношение е умножено по 100 (т.е., интензитетът е в проценти и, съответно, ординатата също измерва проценти), тъй като броят събития в каузограмите на различни лица може да не е еднакъв. Разбира се, всичко това се прави в оптимален за възприемане мащаб. Трябва също така да посочим, че получаваня по този начин стандартизиран *спектр* е *дискретен*.

2.1.4. *Сфери на принадлежност на събитията.* Освен тяхното определяне, в съответствие с методиката, тук бихме могли отново да приложим ранжиране на степенята на промяна в дадена сфера, като използваме качествената характеристика на промяната в континуума «положителна-отрицателна» и, съответно, «Разбира се...», «По-скоро...» и «Може би...», на които да придадем числовите стойности, използвани при определянето на субективната вероятност на ПЦВ, а именно: +3, +2, +1, 0, -1, -2, -3. По този начин бихме могли да получим конкретен «спектр» на всяко събитие поотделно, който да сравним с резултатите от оцветяването на самите събития. Трябва да отбележим обаче, че, предвид незавършената като концепция все още, тази методика сме използвали само няколко пъти, но считаме, че идеята е перспективна за изследване.

2.1.5. *Психологическо време на личността в биографичен мащаб.* Без да оспорваме постановките и изводите на авторите на причинно-целевата концепция за психологическото време на личността, нашият стремеж е да въведем някои допълнителни елементи и аспекти при неговото определяне, а защо не и задаване на конкретна формула за неговото изчисляване. Като имаме предвид положенията в причинно-целевата концепция за психологическото време на личността, както и величините, получавани при каузометрия, ние ще предложим един възможен вариант за изчислителна формула, свързана с биографичния мащаб на възприемане на времето.

Целта на предложението ни обаче е повече свързана с използването му в психотерапевтичната практика за формиране на различни аналогии, отколкото строго теоретична. Ще въведем понятията:

- «биографично психологическо време» - Tb , което ще представлява субективното възприемане на продължителността на 1 календарна година от ИЛ, тоест - продължителността на «психологическата година», измерена в календарни години, както и

- «биографична скорост на психологическото време» - Vb , която ще представлява субективното усещане за изминалия брой психологически години за 1 календарна година.

Нека обозначението за календарно време остане такова, каквото е прието във физиката - т.е., t .

Почти очевидно е, че произведението между двете въведени субективни величини ще дава календарното време, защото субективно възприеманите величини са обратно пропорционални и зависими една от друга - колкото по-голяма е субективно възприеманата биографична скорост на времето, толкова субективно по-кратки ще са интервалите на продължителност на времето, съотнесени към същите на календарното време. Следователно, можем да използваме общата формула:

$$TbVb = t \quad (1)$$

За да определим обаче Tb , ще трябва в явен вид да определим Vb (или обратно). Последното се налага и от факта, че ако приемем $t = 1$ година, тогава от формула (1) получаваме

$$TbVb = 1 \quad (2)$$

Така представената формула ни дава възможност за различни интерпретации и аналогии, когато съвместно с пациента разсъждаваме за възможните начини за изчисляване на двете въведени величини Tb и Vb , като съпоставяме на тези разсъждения и субективните усещания на пациента за техните стойности.

За илюстрация, ще представим един пример на разсъждения в тази посока, предназначени за пациент.

В основата на по-нататъшните разглеждания стоят три предпоставки:

1. Към момента на каузометричното изследване, всяко ИЛ си има собствена моментна биографична скорост на психологическото време - Vb , която е свързана, по някакъв начин, с определената преди това психологическа възраст (ПВ) на ИЛ.

2. За да може Vb да е именно биографична, тя трябва

да зависи по някакъв начин и от посочените от ИЛ n на брой най-важни събития от живота, както и от тяхното разпределение на минали (МС) и бъдещи (БС) такива.

3. Приемаме да използваме аналогия, взета от физиката, свързана с разпространението на вълна с определена дължина и честота - т.е., ще използваме формулата за определяне на скоростта, представена като зависимост от произведението на честотата и дължината на вълната. Във физиката тази формула има следния вид:

$$V = \lambda v \quad (3)$$

където V е търсената скорост, λ - дължината на вълната, а v - нейната честота.

Предвид изложеното по-горе, веднага полагаме $V = Vb$, но остава да определим съответствията на λ и v .

Предложението за определяне на психологическия смисъл тези величини в биографичен мащаб е следното:

Ако ИЛ е посочило при каузометрията n на брой събития и очаквана продължителност на живота (ОПЖ) = t календарни години, то честотата - f , на случване на важни събития през целия живот на ИЛ - *събитийната честота*, ще представлява отношението между общия брой събития и времето, за което те ще се случат - т.е., ОПЖ. Следователно, можем да положим, че $v = f$. Оттук, $f = n/t$ (брой събития за единица време - т.е., за 1 календарна година) (4)

Продължавайки да разсъждаваме аналогично, за нас е важно да разберем каква е «дължината на събитийната вълна» (d) - т.е., за колко психологически години - средно, се случва поне 1 важно събитие в живота на ИЛ. В този случай ще използваме две величини: ПВ към момента на изследването (нейната мерна единица би следвало да бъде «психологическа година»), както и броя на миналите събития (МС), посочени от ИЛ. Използваме само броя МС, както и конкретната стойност на ПВ, защото те са факти, макар и определени субективно. Тогава, ако означим броя на МС с np , а ПВ в години с $t\psi$, получаваме

$$d = t\psi/np \text{ (брой психологически години, необходими за случване на поне 1 важно минало събитие)} \quad (5)$$

или, като направим необходимите замествания

$$Vb = df = (t\psi/np)(n/t) = (t\psi/t)(n/np) \quad (6)$$

Тъй като (n/np) представлява отношение между брой събития, то тази величина е безразмерна и се превръща в «*събитийен коефициент*», когато нека отбележим с α - т.е., $\alpha = n/np$. Тогава размерната единица се превръща в *брой психологически години за 1 календарна година*, което представлява и търсената скорост Vb .

Обаче, като имаме предвид, че $t\psi = ПВ = R * ОПЖ / 100$ (формула на Кроник) [3, с. 7], където R е субективно определеността от ИЛ процент на реализираност към момента на изследването и ОПЖ е очакваната продължителност на живота, а $t = ОПЖ$, тогава $t\psi/t = R/100 = r$, където r ще наречем «*субективен коефициент на реализираност*». И така, в крайна сметка, Vb може да се представи като произведение на «*събитийния коефициент*» и «*субективния коефициент на реализираност*», т.е.

$$Vb = (n/np)(R/100) = ar \quad (7)$$

По този начин получаваме, че Vb може да бъде представена както като «*брой психологически години за 1 календарна година*», така и като безразмерна величина, като последното напълно подкрепя уравнения (1) и (2). Като имаме предвид последното уравнение - (7), както и уравнения (1) и (2), тогава $Tb = 1/Vb = 1/ar$, или

$$Tb = (np/n)(100/R) = 1/(ar) \quad (8)$$

Очевидно е, че величините Vb и Tb са моментни и те биха могли да бъдат различни във всеки следващ (или предишен) момент на изследване. Освен това, начинът по който ги получаваме говори, че те са и субективни. Това не пречи обаче, тези величини да бъдат сравнявани при различни ИЛ.

Ако продължим с аналогията, можем да си представим как за едно и също изследвано лице получаваме двете величини Vb и Tb в два различни момента на изследване. Тогава, при използване на известната формула от

физиката $a = \Delta V / \Delta T = \Delta V_b / \Delta T_b = Ab$, бихме могли да получим и производната величина „*биографично ускорение*“ - Ab , която, в зависимост от знака си, ще ни покаже по какъв начин се забавя или ускорява възприемането на V_b , а оттам и величината на промяната на T_b . Разбира се, може да получим едни и същи стойности стойности за V_b и T_b - тогава «*биографично ускорение*» липсва.

При задълбочаване и продължаване на разсъжденията стигахме до предположението, че величината V_b би трябвало да бъде коригирана със съответни *коэффициенти* поне в три направления, които коэффициенти да зависят от календарната възраст, от броя и вида на ПЦВ, а вероятно и от тау-типа на конкретния пациент.

Още веднъж ще посочим, че представените по-горе разсъждения са *предназначени главно за психотерапевтичен разговор с пациента* и не претендират за теоретична разработка - поне не към момента.

3. *Етап на обсъждане на получените резултати* съвместно с ИЛ - продължителност между 60 и 90 минути. Именно на този трети етап се проявяват възможностите за използване на каузометричния анализ не само с диагностично-консултативна, но и с психотерапевтична цел.

3.1. Използвани аналогии с психотерапевтична цел.

Тук, първоначално даваме в «по-разгърнат» вид една възможност за използване на аналогия, касаеща получените от каузометричния анализ резултати, без предварително да фиксираме какви са те. По-нататък, предвид ограничения обем на изложението, ще представяме само определени величини, които биха могли да послужат за аналогии, съответни на каузометричните такива, без да даваме разгърнат вариант на тяхната употреба - още повече, че тя винаги е конкретно определена както от каузометричното изследване, така и от конкретния пациент като съвкупност от личностни и психични характеристики.

3.1.1. *Географски.* «Това е географската карта на Вашия жизнен път в определен мащаб. Показали сте каква част от него сте изминали, като всяко събитие можем да оприличим на град, населено място, през което сте преминали. Определено се вижда, че от даден град до конкретен друг такъв, Вие сте избирали, вероятно, различни пътища, но тук сте посочили един от тях. От една страна, Вие смятате, че посоченият от Вас път от един град до друг е сигурен в някаква степен и даже считате, че именно това е един от пътищата, които са Ви довели до конкретния град. От друга страна, показвате градове, в които сте искали да отидете, като за тази цел сте преминали преди това през точно определен град. Виждат се два града (*примерно, при наличие на две изолирани събития*), в които Вие сте били случайно или не по Ваше желание. Съществуват градове, към които Вие се стремите и виждате различни пътища до тях, поради което сте почти сигурни, че ще пристигнете там - очевидно, те са по-значими за Вас. Вие имате информация за някои градове, които считате, че са важни за Вас, само защото знаете, че те Ви носят някаква ценност (позиция *Информиран*) и сте ги отбелязали, през други градове Вие само преминавате и се убеждавате, че те са важни за Вас (позиция *Наблюдател*), а има и градове, в които вие осъществявате някаква ценена от Вас дейност и това ги прави още по-значими (позиция *Участник*). Считате, че до първия посочен от Вас град, някой, или нещо, Ви е докарал, посочил Ви е важните неща в този град и след това Вие самостоятелно продължавате нататък. Посоченият от Вас последен град не е край на Вашето пътешествие, но Вие смятате, че когато достигнете там, ще можете да се ориентирате в каква посока да продължите. От всички възможни пътища, определящи Жизнения Ви път като цяло, при положение, че той минава именно през тези градове, Вие сте посочили около 40 процента от тях. Вашата скорост на движение е сравнително добра - запазете я за по-нататък, вероятно ще достигнете още много интересни градове. Вие има-

те добър поглед върху жизнения си път досега - хоризонтът, който успявате да обхванете е над 50 процента.». И продължението е в този дух.

3.1.2. *Естественонаучни: Физични и химични. Биологични.* От физична гледна точка, каузограмата може да се представи като система от обекти, разгледани в зависимост от този дял на физиката, който е най-подходящ за конкретния пациент. Нещо повече - каузограмата може да бъде представена като преминаване през отделни състояния на системата, определени от дадени параметри, като всяко от тези състояния е отделно посочено събитие. През последните години пациентите често използват понятието «енергия» с всякакви, често неопределими от използващия ги, значения. В случая е удобно каузограмата да се разгледа като енергийна система или система със собствено поле (възможно е да се оперира много добре и разбираемо с величините плътност, обем, маса, скорост и енергия). Както вече споменахме Головаха и Кроник дефинират «поле на събитията» [2, с. 51]. Каузограмата е съвкупност от такива «полевата», които създават общо «поле на каузограмата». Това поле би могло да има свой интензитет, потенциални разлики, да извършва някаква работа, в него действат сили (тук може да се използват елементарни физични формули, които да подсилват и потвърждават казаното от психотерапевта). Освен това, боравим и с матрица, която би могла без усилие да се превърне в характеристична, да се получи характеристичния полином както за ПСВ, така и за СЦВ, а оттам и характеристичния спектър на каузограмата, да се определи «потенциална» и «кинетична енергия» и пр.

От химична гледна точка пък, каузограмата е аналогична на молекула с определени свойства. Тези свойства могат да се разглеждат с помощта на различни параметри и променливи и да се интерпретират чрез тях. Пациентите харесват такива аналогии и обобщения, свързани с общи понятия, които и самите те не разбират докрай, но у тях се създава чувството, че нещата са по-ясни, когато например им се каже, че увеличаването на сложността на молекулата предполага и разнообразни свойства, които, при познаване, могат да бъдат използвани в живота (жизнения им път). Винаги, при тази аналогия, представлява интерес продължаването ѝ с това, че различните молекули, както и хората, могат да взаимодействат помежду си по определен начин, което да доведе до желани или нежелани резултати и странични «химични реакции». Представлява интерес и използването на аналогии, свързани с катализатори и инхибитори и т.н.

Биологично нещата могат да се сведат до различни стадии в развитието, преминаване през кризи и трансформации, подобни на тези при някои насекоми - например, от гъсеница, до красива пеперуда. От друга страна, освен онтогенетично, нещата могат да се разгледат и във филогенетичен аспект. Може да се включи генетиката и да се покаже нейната роля. Всички тези прийоми са богат резервоар от възможности, чиято граница е само въображението на психотерапевта (и неговите познания, разбира се).

3.1.3. *Психосоциални.* Посочването на аналогии, свързани с преминаването през различни психосоциални фази от развитието на дадена личност, е любима сфера за пациентите, в която те се чувстват различно, когато каузометричните резултати се интерпретират по този начин. Още повече, че това е твърде лесно, защото част от резултатите от изследването водят именно до такива изводи.

3.1.4. *Изкуства по предназначение.* Представянето на каузограмата като филм или книга/роман, с главен герой самият пациент, при което най-често той е и режисьор/писател, води до забележими психотерапевтични резултати. За тези, които имат предпочитания повече към музиката е достатъчно да се разбере любимият им жанр, след което да се правят съпоставки с дадена музикална композиция, която е добре позната на пациента или дори

харесвана от него. За любителите на изобразителното изкуство възможностите за аналогии са изключително много - като се започне от техниката на създаване на дадено визуално произведение на изкуството, и се свърши с вложения смисъл, пропорции, «златно сечение» и др.п.

3.1.5. Философски, мироследни. Тук, създаваните от психотерапевта съответни конструкции, би трябвало да са добре обосновани в рамките на дадена философска/мирогледна концепция, да се преминава с лекота от количествени към качествени характеристики и да се достига до умозаклучения, непротиворечащи (или, най-много, подлежащи на безболезнена, в емоционален план, дискусия в някоя част от мироследната конструкция) твърдения и умозаклучения. Все пак, съдейки от нашата скромна практика, тези аналогии са много потрудни за намиране и трябва да се употребяват много внимателно, поради, най-често, високата емоционална чувствителност на пациента към собствените му вярвания и мирослед като цяло.

3.1.6. Други. Тук можем да посочим множество най-различни по вид аналогии, използвани за интерпретация на каузометричните резултати, но ще се спрем накратко на една област, която е изключително значима за съвременността - дигиталните технологии. Жизненият път често се «презентира» като съвкупност от софтуерни програми, чийто носител е хардуерът - пациентът. Различните събития и връзките между тях се превръщат в поредица от «ъпгрейди» (или «крашове») както на «софта», така и на «харда». Изясняването на понятията ефективност и ефикасност, както и на използването на вътрешни и външни (аутсорсинг) ресурси, при интерпретацията на каузограмата води до много добро осъзнаване и разбиране от страна на определени пациенти, които после могат лесно да асимилират перифразираната от Головаха и Кроник мисъл на И. Кант [1, с. 12], която е следната: „Насищането на бъдещето със значими цели е предпоставка за насищане на настоящето с определени действия, което от своя страна води до напълненост на миналото с информативни спомени“ (преводът е наш).

Не само посочените по-горе теоретико-приложни възможности за използване на аналогии при интерпретация на каузометричните резултати, но и конкретната практика на всеки психотерапевт, биха могли да покажат, че разширяването на кръга на аналогите при интерпретация на каквито и да са резултати от психологически изследвания е перспективна област за изследване и развитие. Няма да си позволим тук да правим обобщения и изказвания, които не носят съществена информация - за нас е важно поне да се усети значимостта на използваните понятия, термини, думи, аналогии, свфемизми и всички останали възможности на речта, както и постиженията на съвременното познание, за успешно проведената психотерапия. Ако дори съвсем мъничко сме допринесли за това, ще се радваме - защото това е успех, макар и частичен, по пътя на това начинание.

Изводи от изследването и разкриване на перспективите за продължаващи търсения и разработки в това научно направление. Получените от нас резултати, както и предвид посочената по-горе информация, ни позволяват да направим генералния извод, че каузометричният анализ дава възможност за разкриване на много качествени и количествени взаимовръзки между събитията, за които са информирани, наблюдават или участват в тях ИЛ. А точно тази комбинация от преживявания определя до голяма степен Жизнения път на всеки от нас. Подолу, в синтезиран вид, представяме нашите изводи от настоящото проучване.

1. Популяризирането и използването на причинно-целевата концепция и каузометричният анализ сред специалистите в България е вече назряла необходимост. Получаваните резултати и тяхното интерпретиране са с достатъчно широки и перспективни за психотерапевтите с творческо мислене възможности за решаване на казусите на пациентите.

2. Използването на аналогии в психотерапията при интерпретиране на каузометрични резултати би могло съществено да обогати практиката както и възможностите за достигане на по-ефективен и ефикасен психотерапевтичен процес. Сравнителни анализи на данните, получени чрез каузометричен анализ, с данните, получени от други изследователски методи в психологията и използването на съответни аналогии за тях, биха били едно съществено допълнение към съществуващите вече практики.

3. Включването на дигитални технологии и съответно онагледяване на предлаганите аналогии би разширило допълнително възможностите за избор на начин на презентиране на данните пред пациентите, което, от своя страна, ще допринесе за осъвременяването на използваните психотерапевтични техники.

Възможно е така представените изводи да изглеждат твърде претенциозно, но това само показва нашата убеденост в необходимостта да се предлагат иновативни решения, както при психологическото консултиране, така и при провеждането на целенасочена и съобразена с личността на пациента психотерапия.

СПИСЪК НА ЛИТЕРАТУРАТА:

1. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. Киев: Наукова думка, 1984.
2. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. Москва: Смысл, 2008.
3. Кроник А.А., Ахмеров А.А. Каузометрия: Методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути. Москва: Смысл, 2003.
4. Кроник А.А., Ахмеров А.А. Каузометрия: Методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути. Москва: Смысл, 2008.
5. Kronic A.A. LifeLook©. Institute of Causometry LifeLook.Net LLC. URL: <http://lifelook.net/catalog.html> (Last accessed: 30.06.2020).
6. Зыков А.А. Основы теории графов. Москва: Книга по Требованию, 2013.
7. Цуканов Б.И. Время в психике человека. Одесса: АстроПринт, 2000.

The article was received by the editors 03.07.2020

The article was accepted for publication 27.08.2020